

İMDÂDİYYE

(امدادیة)

Osmanlı Devleti'nde

XVII. yüzyıl sonlarından itibaren görülen ve Tanzimat dönemine kadar devam eden malî bir yükümlülük.

Amerika'nın keşfinden sonra dünya ekonomisi içinde para arzında meydana gelen büyük artış, Osmanlı ülkesinde de çok şiddetli para darlığına yol açmış, XVII. yüzyıl başlarından itibaren malî baskıların artmasıyla ekonomideki nakdileşme eğilimini güçlendiren bu durum önce timar topraklarının merkezî hazineye bağlanmasına, yani iltizamlaşmasına, sonra da iltizam topraklarının mâlikâneleşmesine sebep olmuştur. Özellikle 1683 Viyana Kuşatması ile başlayan ve yıllarca süren savaşların hazinayı tüketmesi üzerine, devlet gelirlerini arttırmak için mukâataaların mâlikâne şeklinde verilmesi gibi tedbirler alınırken varlıklı kişilerden de imdâdiyye adı altında yardımlar toplanması yoluna başvurulmuştur. Timar sisteminin gerilemesine paralel olarak merkezî hazineye önce iltizam, ardından mâlikâne şeklinde alınan haslar karşılığında yapılan bu nakdî ödemeler zamanla bir vergi yükümlülüğüne şekline dönüşmüş, önceki sefer masraflarını karşılamak için konulan imdâdiyye XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren örfî bir vergi haline gelmiştir. Bu yönüyle imdâdiyye avâız adıyla anılan vergiler içinde, fakat hasların tamamen ilgası olarak değil ekonominin nakdileşmesinin bir aşaması olarak görülebilir. Zira has tahsisleri imdâdiyyeden sonra da devam etmiştir. İmdâdiyyelerle ilgili belgelerde, bu vergilerin ilga edilen hasların değil "tekâlif-i şâkka" diye anılan çeşitli vergilerin yerini tutmak üzere ihdas olunduğunun belirtilmesi bunun açık göstergesidir. Nitekim kaptan paşaların imdâdiyyesi türünden bu verginin has karşılığı olduğunu gösteren kayıtlar bulunduğu gibi bazı idarecilerin hem has hem de imdâdiyye gelirleri vardı.

İlk uygulamalarda genellikle "imdâd-ı seferiyye" adıyla anılan ve ârizî bir özellik taşıyan imdâdiyye, XVIII. yüzyıldan itibaren "imdâd-ı seferiyye" ve "imdâd-ı hazariyye" diye ikiye ayrılarak düzenli vergiler haline almıştır. Avâız türü bu olağan üstü vergiler, daha sonra beylerbeyi ve sancak beyi gibi yüksek dereceli taşra görevlilerinin de gelirlerini teşkil etmiştir. Bu gelirler önceleri haslardan, sonraları

ise has karşılığı nakdî ödemelerden ve nihayet halkın bu ad altında ödediği vergilerden karşılanmıştır.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın tabiriyle "alâ tarîkî'l-karz" (*Zübde-i Vekâyiât*, s. 221), ilk rûznâmçe kayıtlarında ise "bervech-i karz" ifadeleriyle geçen imdâd-ı seferiyye, öncelikle savaş ve maaş harcamaları için cebri bir iç borçlanma teşebbüsü görünümünde idi. Fakat dönem bütçelerinin yarısını aşan bu iç borçlanmanın yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Zira daha sonraki kayıtlarda "karz" kelimesi görülmemektedir. İmdâdiyyenin muafiyet sınırı dar tutulmuş, imamlar ve hatiplerle ruhban sınıfı ve sadakayla geçinenler, bir tür askerlik demek olan köprücülük, su yolculuk hizmetleri yanında kereste, zahire ve kendir yetiştirme gibi devlete aynî hizmetlerde bulunanlar dışında (Abdurrahman Vefik, I, 95) kalan ulemâ ve askerî zümre, hatta has tasarruf eden sultanlar dahi vergilendirilmiştir.

Toplanması kararlaştırılan imdâdiyyenin kapsamına ulemâ da dahil edilince bu kesimde büyük bir tepki oluşmuş; eski Rumeli Kazaskeri Hamid Efendi'nin başında bulunduğu bir grup ulemâ, İstanbul kaymakamıyla buluşarak kendilerinden imdâdiyye talep edilmesinin anlamsız olduğunu belirtmiştir. Bunların sözcüsü durumundaki Hamid Efendi, daha da ileri giderek başta padişah olmak üzere devlet ricalini ağır bir şekilde eleştirmişti. Sonunda onlardan böyle bir vergi toplanmasından vazgeçilip mal sahibi zengin kişilerden durumlarına göre imdâdiyye alınması emri verilmiş, tayin edilen bâki kulları ve divan çavuşları mahalle mahalle gezerek vergiyi tahsil etmişlerdi (Silâhdar, II, 262-263). Defterdar Sarı Mehmed Paşa, IV. Mehmed'in emriyle Muharrem 1098'de (Aralık 1686) İstanbul halkından 1500, Bursa'dan 200, Mısır'dan 350, Bağdat ve Basra'dan 150'şer kese; vezir, beylerbeyi, sancak beyi gibi yüksek rütbeli taşra görevlilerinin de verecekleriyle birlikte ilk merhalede 4000 kese imdat akçesi toplanmasının hedeflendiğini belirtir (*Zübde-i Vekâyiât*, s. 221). 1687 tarihli rûznâmçede devlet adamlarından, tüccar ve esnaf birliklerinden, bazı sancaklardan toplam 61.806.137 akçe imdâdiyye toplandığı görülmektedir (BA, MAD, nr. 18270).

Bu yükümlülük uygulamaya konulduktan bir süre sonra IV. Mehmed bir isyan sonucu tahttan indirilerek yerine kardeşi II. Süleyman geçirildi. Böylece savaş gi-

derlerinin ve uzun süredir ödenmeyen ulûfelerin yanına bir de yeni padişahın cülûs bahşîsi masrafları eklendiğinden huzursuzluk ortamı 1688 Ağustosuna kadar sürdü. Yeni para darlığı da meseleyi çözemeyince imdâdiyyenin kapsamı genişletildi ve bu uygulama âdetâ varlık vergisine dönüştürüldü; ister borç ister vergi şeklinde olsun imdâd-ı seferiyyenin toplanması sırasında zaman zaman zora da başvuruldu. Nitekim Silâhdar Mehmed Ağa "salma, salgın" karşılığında sâlyâne (صاليانه) olarak da nitelediği bu uygulama sırasında İstanbul bezirgânları, navluncuları ve bedesten tâcirlerinden müslüman ve gayri müslim farkı gözetilmeksizin yüz kadarının zorla getirtilip kendilerinden para istendiğini ve çoğundan zor kullanılarak tahsilâtın yapıldığını, hatta yeniçeri ve sipahilerin, ellerine verilen ve maaş miktarlarını gösteren "pençeli defter" ile bizzat para almaya gönderildiğini, bunun da birçok haksızlığa ve zulme yol açtığını yazar (*Târih*, II, 306-307, 311-312). Silâhdar ayrıca, Zilhicce 1099'da (Ekim 1688) İstanbul halkına hâne (avâız hânesi) başına üçer adam veya bunların bedeli 300'er kuruş talebiyle ilgili yeni bir sâlyâne daha emredildiğini, mahalle mahalle imdat akçesi tahsili yapıldığını, İstanbul dışında diğer vilâyetlerde ise avâız hânesi başına 133'er (15.660 akçe) kuruş salındığını ve bu yolla 40.000 keseden fazla para toplandığını belirtir (a.g.e., s. 375-376). Defterdar Mehmed Paşa ise daha resmî bir ifade kullanarak her bir hânedan iki nefer hesabı üzere bir nefer için 150 kuruş toplanmasının kararlaştırıldığını yazar (*Zübde-i Vekâyiât*, s. 309-310). 8 Şubat-20 Ekim 1689 tarihleri arasında sultan, vezir ve diğer bazı kişilerin vakıflarından 16.492.335 akçe imdâdiyye toplanmış ve bunlar için artık karz ifadesi kullanılmamıştır.

1699'dan sonra bir süre unutulmuş ve bu şekilde bir defalık alınmasıyla varlık vergisini hatırlatan imdâd-ı seferiyye 1711 Prut seferi dolayısıyla yeniden toplanmış ve 1718 yılında yeni bir düzenlemeye tâbi tutulmuştur (Râşid, IV, 384-385). Buna göre, önceki yıllarda toplanan imdâd-ı seferiyye ortalaması esas alınarak merkezden eyalet başına belli bir meblağ tarhedilip sancaklara dağıtılmış, sancaklardan da imkânları dahilinde kazalara tevzi edilmiştir. Bu son uygulamalara imdâd-ı seferiyye eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilen bir gelir haline dönüşmüştür.

Savaş yıllarına has bir vergi olan imdâd-ı seferiyyenin yanında, yaklaşık onun yarısı miktarında olup barış yıllarında toplandığı için "imdâd-ı hazariyye" adını alan yeni ve düzenli bir vergi ilk defa 1718 yılında alınmış, böylece imdâdiyye, savaş ve barış yıllarına yayılan ve birbirini tamamlayan iki kısma ayrılmıştır. Çelebizâde Âsım'da bulunan bir kayıttan, şartları daha ağır olan imdâd-ı seferiyyenin bazan imdâd-ı hazariyyeye çevrildiği de görülmektedir (*Târih*, s. 528). Burada imdâd-ı seferiyyenin kaldırıldığı belirtilmekteyse de bu tamamen ilgası anlamına gelmemektedir. Zira Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki hazariyye defterleri içinde imdâd-ı seferiyyenin tahsiliyle ilgili hükümlerin de bulunması (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, s. 69-70) bu yükümlülüklerin aynı mahiyette olduğunun açık delilidir. Avâzır türü vergilerden olan ve iki, bazan da üç taksitte toplanan imdâd-ı hazariyyenin geliri, besleyecekleri askerlere sarfedilmek üzere eyalet ve sancak mutasarrıflarına tahsis edilmişti. Bu uygulamanın başlıca gerekçesi, eyalet ve sancak mutasarrıflarının savaşa götürmekle yükümlü oldukları kapı halkı denilen askerlerini beslemekte zor duruma düşmeleriydi. Yeni düzenleme ile her eyalet ve sancağın ne miktar imdâd-ı seferiyye ile yükümlü olduğu tesbit edilecek, böylece beylerbeyi ve sancak beyleri doğrudan halka yönelmeyip merkezden belirlenen miktarları toplamakla yetinecekler, bu meblağın yarısını kendi giderlerine ayıracaklar, öteki yarısının her 70 kuruşu için bir asker besleyeceklerdi.

Yine bu düzenlemeyle, bir sefer veya bir başka işle görevlendirilmemiş beylerbeyilerin imdâd-ı seferiyye toplamaları yasaklanmış, imdâd-ı seferiyyenin savaş zamanında eyalet valilerine ve sancak beylerine bir defada toptan ödenmesinin gereği, değişiklik, azil ve ölüm hallerinde hesapların görülmesinde yetkinin mahalf kadınlıklarda olduğu, vergi dağıtımının herkesin bilgisi dahilinde yapılmasının gerektiği belirtilmişti.

Sefere katılmakla yükümlü olmayan vali veya sancak beylerine ya imdâd-ı seferiyye toplama yetkisi verilmez veya toplama emri gönderilmişse tahsil ettiği meblağı merkeze göndermesi istenirdi. Bazı durumlarda sefer görevi alan, fakat imdâdiyyesini tahsile zamanı olmayan idarecilere hazineden borç verilir, onlar da daha sonra topladıkları imdâdiyyeleri merkeze gönderirlerdi. Sefere çıkmakla

yükümlü olup imdâdiyye toplama emri alan idareciler bunları tahsil eder, kendisine ait olan hazariyyeyi ayırır, kalanını hazineye gönderirdi. Bazı durumlarda devlet doğrudan merkezî hazine için imdâdiyye tahsilini talep edebilirdi. Ancak umumi kaide, toplanacak imdâdiyye akçelerinin o bölgenin idarecisine ait olduğu şeklindeydi. Bir mansıbın tevcihiyle birlikte mansıb sahibinin kendi bölgesine ait imdâdiyye toplama ve kullanma hakkı doğar, fakat bu hakkını merkezin emriyle kullanabilirdi.

İmdâd-ı seferiyye bir defada toplanma şartına bağlı iken imdâd-ı hazariyyenin taksitlerle toplanması usuldeni. Tahsilâtta sonra yükümlüye edâ tezkiresi verilir (bk. TEZKİRE), böylece mükerrer tahsiller önlenmek istenirdi. Tahsilâtta yıl başı olarak muharrem ayı esas alınmıştı. Bazan reâyânın himayesi için gerek seferiyye gerekse hazariyye vergilerinin padişah tarafından karşılandığı da olurdu (Çeşmizâde Mustafa Reşid, s. 5).

1130 (1718) yılında Anadolu'dan toplanan imdâd-ı seferiyye tutarı 330 kese (16.500.000 akçe) idi. 1750 yılında aynı eyalete imdâd-ı hazariyye 62.504 kuruş (7.500.240 akçe) olarak takdir edilmişti. Aradaki zaman farkına rağmen vergilerin aynı seviyede tutulduğu kabul edilirse hazariyyenin yaklaşık seferiyyenin yarısı dolaylarında olduğu anlaşılır.

Vezir, beylerbeyi ve sancak beyi gibi yüksek rütbeli devlet görevlilerinin idarî ve askerî yükümlülüklerini gereğince yerine getirebilmeleri için ihdas edilen ve nisbî olarak azalmakta olan eski has gelirlerinin tamamlayıcısı olduğu anlaşılan imdâdiyyeler varlığını Tanzimat dönemine kadar sürdürmüş, bu dönemde vergiye çevrilmiştir (Abdurrahman Vefik, I, 95).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *HH*, nr. 9488; BA, *MD*, nr. 98, s. 4, 5, 10; nr. 119, s. 370; nr. 125, s. 144; nr. 126, s. 285; nr. 129, s. 134; nr. 131, s. 239-242, 454; nr. 134, s. 262, 281; nr. 147, s. 97; nr. 154, s. 211; BA, *MAD*, nr. 120, 190, 3425, 18270, 18795; BA, *KK*, nr. 1678, 2000, 2005, 2015; BA, *Cevdet-Dahiliye*, nr. 343, 374, 1261, 1657, 3051, 3892, 3893, 3914, 3942, 5301, 5326, 5602, 6089, 30475; BA, *Cevdet-Maliye*, nr. 3999, 5602, 10854, 15019, 24002, 26930, 30475, 31444, 31481; BA, *Hazariyye Defteri*, nr. 4, 7, 9, 11, 13, 14, 15, 16; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekâyiât* (nşr. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 221, 223, 231, 309-310, 606; Silâhdar, *Târih*, II, 262-263, 306-307, 311-312, 375 vd.; Râşid, *Târih*, I, 496; IV, 384-385; Çelebizâde Âsım, *Târih*, İstanbul 1282, s. 528; Ferâizizâde Mehmed Said, *Gülşen-i Maârif*, İstanbul

1252, II, 1154; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-uukûât* (nşr. Mehmed Galib Bey), İstanbul 1327, III, 97; Çeşmizâde Mustafa Reşid, *Çeşmizâde Tarihî* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1993, s. 5; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 94-98; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 203; a.mlf., *Osmanlı Tarihi*, IV/1, s. 437; M. Çağatay Uluçay, *XVIII. ve XIX. Asırlarda Saruhan*, İstanbul 1955, s. 8, 15, 27, 29-32, 52, 53, 111-116, 121-122, 124-128, 141, 157-158, 192-195, 198, 267-269; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 10-11; Mustafa Cezar, *Osmanlı Tarihinde Levendler*, İstanbul 1965, s. 286, 287; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık*, Ankara 1977, s. 17, 31, 32, 40, 58 vd., 92-95, 100-101, 115, 118, 123, 154 vd., 169, 295-296; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s. 21, 154, 206, 228, 229, 260, 266-270; a.mlf., *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1986, s. 285-286; Midhat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lüğati*, İstanbul 1986, s. 145-146; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul 1986, s. 33, 34, 53-64, 71, 141, 302, 303, 306, 314-318, 321, 324, 330, 345, 352, 373, 374; a.mlf., "Osmanlı Maliyesinde XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısındaki İmdâdiyye Uygulamaları", *İÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, II/2, İstanbul 1984, s. 69-102; Yusuf Halaçoğlu, *XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1988, s. 29, 30, 33; Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, s. 182; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992, s. 38, 69-70; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Mâlikâne Sistemi", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler/Tartışmalar*, Ankara 1975, s. 231 vd., 285-288; Pakalın, II, 63-64.

AHMET TABAKOĞLU

İMDÂDULLAH TEHÂNEVÎ

(İمدادالله تھانوی)

(1818-1899)

Hindistanlı mutasavvıf.

22 Safer 1233'te (1 Ocak 1818) Sehârenpür'a bağlı Nânevte kasabasında doğdu. Asıl adı İmdâd Hüseyin'dir. Kendisi, babası Hâfız Muhammed Emîn'in soyunun Hz. Ömer'e, annesi Bîbî Hüseyin'in soyunun ise Hz. Ebû Bekir'e ulaştığını söyler. Arapça ve Farsça'yı öğrendikten sonra Abdürrezzâk Cihencehânevî'den Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Meşnevî'si*, Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân ve Gülîstân*'ı gibi klasik eserlerin bazı bölümlerini okudu. Muhtemelen 1833'te gittiği Delhi'de bir süre kelâm, hadis ve hat dersleri aldı. On dokuz-yirmi yaşlarında tasavvufa ilgi duyan Şah Nasîrüddin Nakşibendî- Müceddidî'ye intisap etti. İmdâdullah, bir süre sonra onun yanından ayrılıp Çiştîyye tarikatının Sâbiriyye kolu